

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ

Τακτικού καθηγητοῦ τῆς Βυζαντινῆς Φιλολογίας

Η 28^η ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940
ΕΝ ΣΧΕΣΕΙ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΑΝΘΗΣΙΝ ΤΩΝ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΕΝ ΗΠΕΙΡΩ ΠΡΟ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ ΑΓΩΝΟΣ

Μακαριώτατε, Σεβασμιώτατοι, Κύριε Πρύταμι, Κυρίαί,
Κύριοι,

Εἴκοσιν ἔτη συμπληροῦνται σήμερον, ἀπὸ τῆς αὐγῆς κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλὰς ἀπέκρουσεν ἀνενδοιάστως τὴν ἰταμὴν πρόκλησιν τῶν ἰσχυρῶν, ὅπως παραδῶσῃ τὸ ἔδαφός της καὶ ὑποτάξῃ τὴν θέλησίν της εἰς τὴν ὑπ' αὐτῶν ἐκπροσωπουμένην βίαν. Διὰ τοῦ στόματος εὐθαρσοῦς Κυβερνήτου, ἐνεργοῦντος ἀπὸ συμφώνου μετὰ τοῦ νουεχοῦς Ἄνακτος καὶ τοῦ κοινοῦ αἰσθήματος τῶν Ἑλλήνων, ἠκούσθη εἰς τὴν θρασεῖαν πρόκλησιν ἡ ἀδίστακτος ἀπάντησις ΟΧΙ. Καὶ ἡ ἀπάντησις αὕτη ἡ δοθεῖσα τὴν 28^{ην} Ὀκτωβρίου 1940 πρὸς τὸν Ἴταλὸν δικτάτωρα, ἐπανελήφθη καὶ πρὸς τὸν Γερμανὸν συνάδελφόν του τὴν 6^{ην} Ἀπριλίου 1941, ὥστε ἡ μικρὰ εἰς ἕκτασιν καὶ μέσα Ἑλλὰς νὰ εὐρεθῇ ἐμπόλεμος ἀπέναντι δύο πανισχύρων αὐτοκρατοριῶν, τὰς ὁποίας ἔτρεμε τότε ὁ κόσμος. Οἱ νεώτεροι δὲν ἔζησαν τὰς ἡμέρας ἐκεῖνας μετὰ τὸ 1939 καὶ 1945, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ πολυκέφαλον θηρίον διὰ τῆς χρήσεως τοῦ ρητορικοῦ λόγου καὶ τῆς βίας, ἀπαραδέκτου κοσμοθεωρίας καὶ ἀποκρουστικῶν πάντοτε μέσων ἀστυνομεύσεως, διὰ τῆς ἐπιβολῆς τῆς δυνάμεως, ἐστῆριε λαοὺς ὡς ἡ Ἀβησσυνία, ἡ Αὐστρία, ἡ Τσεχοσλοβακία τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐλευθερίας καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐξαπέλυε τὴν θύελλαν κατὰ τοῦ πτήσσοντος ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐλευθέρου κόσμου. Ἡ Ἑλληνικὴ οὐδετερότης κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ πολέμου, ἄγρυπνος ἐν τούτοις καὶ προκάλυμμα ἐτοιμασίας διὰ τὴν ἐπερχομένην δοκιμασίαν, δὲν ἤρκεσε διὰ νὰ ἀφεθῶμεν ἐλεύθεροι εἰς τὴν διοίκησιν τῶν τοῦ οἴκου ἡμῶν. Κατ' ἀρχὰς περιήλθομεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ μεγαλαυχεστέρου τῶν συνεταίρων, τοῦ καὶ γείτονος, ὁ ὁποῖος ἤρθε πρόφασιν τὰς δῆθεν κακοποιήσεις παρ' ἡμῶν τῶν ἀλβανικῶν ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν μειονοτήτων ἐν τῇ περιοχῇ τῆς Ἑλληνικωτάτης Ἡπείρου, ἐν τῷ προσώπῳ διαβολῆ- του ληστοῦ, τοῦ Νταοῦτ Χότζα. Ἀφοῦ τὴν 15^{ην} Αὐγούστου 1940 ἐτορπιλίσθη ἡ « Ἑλλη » εἰς τὰ νερὰ τῆς Τήνου, προσκυνήτρια καὶ αὐτὴ εἰρηνικὴ

τῆς Μεγαλόχαρης, καὶ δὲν παρεσύρθημεν οὔτε εἰς βιαιάς οὔτε εἰς προώρους ἐνεργείας δυναμένας νὰ ἐπιρρίψουν εἰς ἡμᾶς τὴν ἀφορμὴν τοῦ πολέμου, ἐθίγημεν εἰς εὐαισθητότατον σημεῖον, τοῦ ὁποίου ἡ χορδὴ ἐτανύθη καὶ κατὰ τὸ λῆγον ἔτος, τὸ 'Ἡπειρωτικόν. 'Ο Μουσσολίνι ἔβλεπε τὴν 'Εγνατίαν διὰ τοῦ Δυρραχίου κατεχομένην εἰς τὴν Ν. 'Ἡπειρον, καὶ διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης ὀδηγοῦσαν πρὸς Α., ὅπου ἐστéναζον ἤδη οἱ ἀδελφοὶ ἡμῶν Ρόδιοι καὶ Δωδεκανήσιοι. Τὸ ὄνειρον τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, σχεδιαζομένης εἰς βάρος τῶν βαλκανικῶν λαῶν, θὰ ἐπραγματοποιεῖτο διὰ τῆς συντριβῆς τῆς ἀντιστάσεώς μας πρῶτον εἰς τὴν 'Ἡπειρον, ὅπουδῆποτε ἄλλοῦ κατόπιν. 'Αβουλοὶ γραικυλοὶ θὰ παρητούμεθα τῆς ἐθνικῆς μας κληρονομίας καὶ θὰ ἐβλέπομεν καταπατουμένην τὴν γῆν τῶν πατέρων καὶ τῶν ἀδελφῶν μας, προσφάτως (μετὰ τὸ 1900) καὶ ἐπανελημμένως ποτισθεῖσαν μὲ αἷμα, χῶρον ὅπου ἤκμασαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ διεμορφώθη ἡ πνευματικὴ ἡμῶν ὑπόστασις; 'Ἦτο τοῦτο δυνατόν; 'Ἡδυνάμεθα νὰ συνθηκολογήσωμεν, νὰ παραδεχθῶμεν μόνον τὸν ἀφανισμόν μας; 'Αντέστημεν ὡς 'Ἕλληνες, ὁ στρατός, ὁ βαλλόμενος καὶ στερούμενος πληθυσμός, ἀδιακρίτως φύλου καὶ καταγωγῆς, πολιτικῶν φρονημάτων καὶ ἀντιθέσεων. Καὶ ἀντρέψαμεν τὸν εἰσβολέα ἐκεῖ, κατηγάγομεν θριάμβους, ἐφέρομεν τὴν ἔλευθερίαν, προσκαίρωσ ἔστω, εἰς τὴν μαρτυρικὴν Βόρειον 'Ἡπειρον, ἐξητελέσαμεν τὰ ἐπιτελεῖα, τοὺς στρατηγούς, τοὺς ἐπιλέκτους τοῦ εἰσβολέως! Συνεσπειρώθημεν ὅσον ποτέ, ἤσθιάνθημεν λέοντες, ἐπολεμήσαμεν πεισματωδῶς, ἀνθῆξαμεν παρομιωδῶς. Καὶ δὲν ὑπεκύψαμεν παρὰ μόνον ὅταν ὁ μέγας ὄγκος τῶν καταφρόκτων βαρβάρων κατῆλθε διὰ τῆς ὑπόουλου Βουλγαρίας, ἀνέτρεψε τὰ δοξασθέντα δι' ἀσυλληπτοῦ ἀντιστάσεως ὀχυρὰ τῆς Μακεδονίας καὶ ἐξεχύθη πρὸς τὰ κάτω. Καὶ τότε ἀκόμη ἐγράψαμεν σελίδας ἀφθίτου δόξης καὶ μεγαλείου, αἱ δὲ κρητικαὶ πεδιάδες σκεπάζουν ἀκόμη τὰ λείψανα δεκακισχιλίων Γερμανῶν καὶ αἱ κρητικαὶ φάραγγες εἶδον πίπτοντα 500 ἀεροπλάνα κατὰ τὴν ἐπικὴν Μάχην τῆς Κρήτης.

'Ἡ σημερινὴ γενεὰ θὰ διερωτᾶται πρὸς τί ἐπολεμήσαμεν, νικηταὶ τοῦ πολέμου ἡμεῖς, ἰδόντες εὐνοουμένους μετὰ ταῦτα τοὺς οὐδέτερους, δεχθέντες πλήγματα ἀπὸ τοὺς συμμάχους, λησιμονηθέντες πολλάκις ἐν εἰρήνῃ οἱ μοναδικοὶ φίλοι τῶν μεγάλων ἐν πολέμῳ! Δὲν εἶμαι τῆς θεωρίας ὅτι ὁ 'Ἕλληνικὸς Λαὸς πρέπει διὰ λόγους φιλοτίμου νὰ θυσιάζεται καὶ κατόπιν ν' ἀδιαφορῇ διὰ τὰ κέρδη τῆς ὑποθέσεως. 'Απεναντίας νομίζω ὅτι οὐδὲν πρέπει νὰ προσφέρωμεν πρὸς τοὺς δυνατοὺς ἀνεὺ ἀνταλλάγματος ἀναλόγου πρὸς τὴν θέσιν ἡμῶν καὶ τὴν πολεμικὴν μας ἀλκὴν. 'Ἄλλ' ἐν προκειμένῳ εὐρισκόμεθα πρὸ τοῦ διλήμματος: Νὰ παραδεχθῶμεν φυλετικὴν θεωρίαν (razismus) τῶν δικτατόρων καὶ νὰ προσδεθῶμεν εἰς τὸ ἄρμα των διὰ νὰ καταστρέψωμεν τὴν φυλὴν μας καὶ τὰ συμφέροντά μας ἐν τῷ χώρῳ τῆς Βαλκανικῆς καὶ τῆς Μέσης 'Ανατολῆς, τόσον τὰ τῆς ξηρᾶς ὅσον καὶ τῆς θαλάσσης; 'Ἡ νὰ ὑπε-

ρασπισθῶμεν μετὰ τῶν ἀδελφῶν μας τοῦ Πίνδου καὶ τῆς Παλαιᾶς Ἡπείρου τὰ δίκαιά μας καὶ τὴν τιμὴν μας; Δὲν εἶχομεν τὸ δικαίωμα τῆς ἐκλογῆς. Δὲν ἦτο μόνον ἡ Ἑλληνικὴ Ἱστορία ἡ ὁποία μᾶς ἠμπόδιζεν, οὐδὲ ἡ παράδοσις ἡ ὁποία ὠρθοῦτο πρὸ ἡμῶν. Ὁ ἠπειρωτικὸς χώρος, εἰς τὸν ὅποιον ἐγένετο κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τοῦ πολέμου, τὴν εἰσβολὴν καὶ τὴν ἀντεπίθεσιν, ἡ ἐπιχειρήσις τοῦ 1940-1941 δὲν ἦτο ὁ οἰοσδήποτε ἑλληνικὸς χώρος, ἄγιοι καὶ σεμνοὶ ὡς εἶναι ὅλοι. Ἡ πολυαίμακτος, πολυπαθὴς, μαρτυρικὴ Ἡπειρος, ὑποστᾶσα ἐπὶ αἰῶνας τὴν πίεσιν τῶν Ἀλβανῶν καὶ τῶν Τούρκων, ἀλλοιωθεῖσα ἐθνολογικῶς διὰ βιαιῶν πράξεων ἐξισλαμισμού, ἰδίᾳ κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα, ἀντιστᾶσα ὅμως πάντοτε καὶ διεκδικήσασα τὸν Ἑλληνισμόν της, ἦτο κοιτίς τοῦ Νεοελληνικοῦ Πνεύματος, ὁ μέγας χώρος τῆς ἀναπτύξεως τῆς Παιδείας, τῶν Γραμμάτων, τῆς Τέχνης, τῶν Ἐπιστημῶν, τοῦ Ἐμπορίου, τοῦ ὕλικου πολιτισμοῦ κατὰ τὴν τελευταίαν Τουρκοκρατίαν. Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ παραδῶσωμεν εἰς τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ τοὺς Ἴταλοὺς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων τοῦ Ἔθνους;

Α'

Θὰ μοῦ ἐπιτραπῆ σήμερον νὰ προβῶ εἰς μίαν φευγαλέαν ἐπισκόπησιν τοῦ χώρου ὅπου συνήφθη ὁ πόλεμος τοῦ 1940 καὶ νὰ ἀναμνησῶ ἐνώπιόν σας τὴν πνευματικὴν του Ἱστορίαν κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα καὶ μέχρι τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως. Διότι κακῶς ἐπεκράτησε παρὰ τοῖς πολλοῖς ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου « ὁ πόλεμος τῆς Ἀλβανίας », προκειμένου περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ 1940, αἵτινες οὐδαμῶς διεξήχθησαν εἰς ἔδαφος ἱστορικῶς ἀνήκον εἰς τὴν χώραν ἐκείνην, ἀλλ' ἐξ ὀλοκλήρου — τόσον ἐξ ἐπόψεως τῶν εἰσβολέων, ὅσον καὶ ἐξ ἐπόψεως τῶν ἀμυνομένων — εἰς τὸν ἠπειρωτικὸν χώρον.

Πράγματι ὁ χώρος ὁ κλειόμενος βορείως μὲν ἀπὸ τὸν Γενοῦσον ποταμόν, ἡ κατ' ἄλλους τὰ Κεραῦνια ὄρη, νοτίως δὲ ἀπὸ τὴν Ἀμβρακικὴν θάλασσαν, καὶ πάλιν ἀνατολικῶς ἀποκοπτόμενος ἀπὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας διὰ τῆς ὄροσειρᾶς τοῦ Πίνδου, εἶναι ἡ Παλαιὰ Ἡπειρος, διάφορος εἰς χαρακτῆρα γεωγραφικὸν καὶ ὄψιν καὶ κατασκευὴν τῆς Νέας Ἡπείρου τῆς Ἀλβανίας, ἐγγύτερον δὲ πρὸς τὸν τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας¹. Διακρίνεται δ' ὁ χώρος οὗτος, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς βόρειον καὶ νότιον, ἀναλόγως τῆς τοποθετήσεώς του, πρᾶγμα ὅπερ δὲν ἐσήμαινε τὸ παράπαν ὅτι ὁ νότιος ἦτο ἑλληνικώτερος τοῦ βορείου, οὐδ' ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν σημερινὴν κρατικὴν ἔνταξιν τοῦ νοτίου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ πρὸς βορρᾶν τῆς Παλαιᾶς Ἡπεί-

1. Πρὸβλ. Γεο. Ἱ. Κονιδάρη, Περὶ τὴν πρώτην μνείαν τῶν Ἀλβανῶν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς πηγαῖς καὶ τὰ ὄρια τῆς χώρας των ἐπὶ Βυζαντινῶν, ΕΕΒΣ ΚΓ', 1953, σσ. 395-414, ὅπου καὶ ἡ προηγουμένη βιβλιογραφία.

ρου ὑπῆρχον ὀρθόδοξοι Ἕλληνες καὶ νοτίως τῆς Ἀλβανίας σποράδην Ἀλβανοί. Ἄλλ' οἱ ὀρθόδοξοι βορειοηπειρώται δὲν ἦσαν οὔτε Τόσκηδες οὔτε Γκέγκηδες, δύο φυλαὶ εἰς τὰς ὁποίας κατατάσσονται οἱ Ἀλβανοί. Ἡ γλῶσσα καὶ ἡ θρησκεία διέκρινον αὐτούς, ἐπολέμησαν δὲ γενναίως ἐναντίον τῶν κατακτητῶν κατὰ τὸν δέκατον πέμπτον αἰῶνα καὶ εἰς συμπαγεῖς μάζας διετέλουν μέχρι καὶ τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος, ὅτε ἡ κακοδιοίκησης, τὸ θηριῶδες τῶν Τουρκαλβανῶν, ἡ ἐγκατάλειψις εἰς τὴν ἄκραν ἐκείνην τῆς αυτοκρατορίας, ἡ βία πολλάκις, ἠνάγκασαν ἢ παρῶτρυναν πολλοὺς ἐξ αὐτῶν ν' ἀλλαξοπιστήσουν. Οὗτω συστάδες χωρίων μετὰ τῶν προεστώτων καὶ ἱερέων αὐτῶν προσεχώρησαν εἰς τὸν μωαμεθανισμόν καὶ ὡς πρώτην πράξιν ἐκδηλώσεως τῆς νέας αὐτῶν πίστεως προέβησαν εἰς λεηλασίας καὶ δηλώσεις τῶν χωρίων τῶν κατοικουμένων ὑπὸ πιστῶν ὀρθοδόξων. Ἡ δοκιμασία ὑπῆρξε μεγίστη. Ὁ ἀλλάσων θρησκευμα καὶ προσχωρῶν πρὸς τὸ τοῦ κατακτητοῦ, ἤλλασσεν αὐτομάτως ἐθνότητα, ὅπερ δὲ τὸ κυριώτερον, κοινωνικὴν θέσιν. Ὅχι μόνον διότι εὐρίσκετο ἀπηλλαγμένος τοῦ κεφαλικοῦ φόρου καὶ τοῦ παιδομαζώματος καὶ τῶν ἀγγαρειῶν καὶ τῶν ταπεινώσεων τῶν ἐπιβαλλομένων εἰς τοὺς « ρωμιούς », ἀλλὰ διὰ τὴν στάσιν ὑπεροχῆς τὴν ὁποίαν ἠδύνατο εὐθύς ν' ἀναλάβῃ καταδυναστεύων τοὺς ἄλλους. Φυσικὸν ἦτο νὰ ἐπιδεικνύῃ τώρα φανατισμὸν καὶ ἐκ συναισθήσεως τῆς ψυχικῆς του κατωτερότητος νὰ κτυπᾷ τοὺς σταθεροὺς εἰς τὴν πίστιν των. Οὕτω καθ' ὅλην τὴν Παλαιὰν Ἠπειρὸν, ἤτοι ἀπὸ τοῦ Αὐλῶνος μέχρι τῆς Ἀχρίδος, πρὸς τὸ Μπεράτι (ὄπου ἡ μητρόπολις Βελεγράδων¹), καὶ κάτω, εἰς τοὺς χώρους τῶν ἐπισκοπῶν Ἀργυροκάστρου καὶ Κορυτσᾶς καὶ ἐντὸς ἀκόμη τῆς νοτίου λεγομένης σήμερον Ἠπειροῦ, ἐγένοντο ἐντὸς ὀλίγων δεκαετηρίδων σημαντικαὶ ἀλλοιώσεις τοῦ πληθυσμοῦ, ἔχουσαι σχέσιν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ γενικώτερον.

Ὁ χώρος τοῦ Πίνδου καὶ τῶν ἄλλων ὄρειων ὄγκων τῶν Ν. Ἠπείρου, παρῆκε τὴν δυνατότητα τῆς εὐρυτάτης ἀναπτύξεως, ὡς καὶ σήμερον, κτηνοτροφίας, καὶ παραγωγῆς κτηνοτροφικῶν προϊόντων. Εἰς ἐποχὴν δὲ καθ' ἣν δὲν ἦτο ἀνεπτυγμένη ἡ βιομηχανία, ὑποκαθιστωμένη ὑπὸ τῆς βιοτεχνίας, ἐπόμενον ἦτο ὅτι τὰ μάλλινα ἤδη ἐνδύσεως καὶ ὑποδήσεως, ἡ πλέξις καὶ ὑφανσις τῶν ὑποποδιῶν, τῶν φορεμάτων, τῶν σκεπασμάτων καὶ ἡ κατασκευὴ ἄλλων μαλλινῶν εἰδῶν (ντομπᾶδες, τριχιᾶς κλπ.) θ' ἀπησχόλει μέρος τοῦ πληθυσμοῦ βιοτεχνικῶς καὶ ἐμπορικῶς. Πέραν τῆς κτηνοτροφίας, δοθέντος τοῦ ἀγόνου ἐν πολλοῖς τοῦ ἡπειρωτικοῦ ἐδάφους (τὰς πεδιάδας ἐνέμοντο οἱ κατακτηταί), ἐξηγεῖται ἡ τάσις τῶν Ἠπειρωτῶν — καὶ δὴ τῆς περιφερείας τῶν Ζαγοροχωρίων, τῶν Καραιτῶν, καὶ τῶν ἀγωνιότερων τμημάτων τῆς Βορείου Ἠπειροῦ —

1. Ἡ μητρόπολις Βελεγράδων ἐπόπτει μέχρι τοῦ 1912 ἔβδομήκοντα ἑλληνικὰ σχολεῖα, εἰς χώρον ὅπου οὐδὲ ἕγνος ἑλληνισμοῦ κινδυνεύει νὰ διασωθῇ!

πρὸς ἀποδημίαν καὶ ἐγκατάστασιν ἰδίᾳ εἰς τὴν ὑπὸ τὴν αὐστρουγγρικὴν
 δυαρχίαν εὐνομούμενην ζώνην τὴν περιλαμβάνουσαν τὴν Ἰταλίαν, τὴν Αὐ-
 στρίαν, τὴν Οὐγγαρίαν, πέραν δ' αὐτῶν εἰς τὰς Ἡγεμονίας καὶ τὴν Ρωσίαν¹.
 Αἱ ἑλληνικαὶ παροικίαι τοῦ Λιβόρνου, τῆς Τεργέστης, τῆς Βιέννης, τῆς Βού-
 δας, τῆς Πέστης, τῆς Ὀδησσοῦ π.χ. ἐδέχθησαν πλῆθος Ἡπειρωτῶν, οἱ ὅποιοι
 ἐπλούτησαν καὶ ἠυδοκίμησαν ταχέως ἐν αὐταῖς. Εἰδικῶς περὶ τῶν παροικιῶν
 τῆς Ἑνετίας καὶ Αὐστρουγγαρίας πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ εὐδοκίμησις τῶν
 ἀποδήμων Ἡπειρωτῶν δὲν εἶναι ἄσχετος πρὸς τὸ μεταξὺ τῶν εὐρωπαϊκῶν
 πόλεων καὶ τῆς Ἡπειρωτικῆς ὑπαίθρου ἐμπόριον. Πρᾶγμα ὅπερ ἰσχύει καὶ
 διὰ τὴν Σιάτισταν τῆς Μακεδονίας π.χ. καὶ δι' ἄλλους ἑλληνικοὺς οἰκισμοὺς
 ἀναπτυχθέντας εἰς τὴν Β. Ἑλλάδα, τὸ ἐμπόριον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην συνί-
 στατο εἰς τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ὕλικου (τὸ μαλλὶ π.χ. ἐν προκειμένῳ) ὡς
 πρώτης ὕλης ἢ κατεργασμένου καὶ τὴν μεταφορὰν αὐτοῦ διὰ караβανίων
 πρὸς βορρᾶν. Οἴκοι Ἡπειρωτικοὶ διέθετον τοῦτο περαιτέρω, ἐφωδίζον δὲ
 τοὺς πωλητὰς δι' ἄλλων ἀναγκαίων εἰς αὐτοὺς εἰδῶν. Οὕτως ὠφελοῦντο οἱ
 συγκεντροῦντες τὴν πρώτην ὕλην, οἱ κατεργαζόμενοι αὐτήν, οἱ μεταφορεῖς καὶ
 συνοδοὶ αὐτῶν (χάριν ἀσφαλείας), οἱ παραλήπται ἔμποροι καὶ μεταπράται.
 Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ἀνάπτυξις ἀπὸ τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος τῆς Μοσχολο-
 πόλεως εἰς τὸν Ὀλαρην, πλησίον τῆς Κορυτσᾶς². Ὁ πυρὴν τῆς πόλεως
 ὑπῆρξε κτηνοτροφικός. Βοσκόπολις ἄλλως τε ἀπεκαλεῖτο τὸ πρὶν, συνφασίθη
 δ' ὅμως ταχέως ὑπὸ ἐμπόρων καὶ βιοτεχνῶν ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, τὸ Μέτσο-
 βον, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Μακεδονίαν, διὰ ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὸ δίκτυον τῆς
 βιοτεχνίας καὶ τοῦ ἐμπορίου, ὅπερ ταχύτατα ἀνεπτύχθη.

Δύο πράγματα πρέπει νὰ προσέξωμεν τώρα, τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν
 εἶχεν ἡ ἐξασφάλισις τῶν μεταφορῶν, τῆς κινήσεως τῶν караβανίων πρὸς Β.
 καὶ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῶν ἀλωβήτων πρὸς Ν. (πάλιν διὰ τῶν караβανίων
 ἠσφαλίζοντο αἱ τραπεζικαὶ λειτουργίαι τῆς ἐποχῆς). Πρὸς κανονικὴν λειτουρ-
 γίαν τῆς ὑπηρεσίας ταύτης ἡ ὀθωμανικὴ ὑπηρεσία διετήρει ἰδιαίτερον σημα-

1. Πρβλ. Νικ. Β. Τωμαδάκη, Ἡ συμβολὴ τῶν Ἑλληνικῶν Κοινοτήτων
 τοῦ Ἐξωτερικοῦ εἰς τὸν Ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας, Ἀθῆναι 1953, 8^ο, σσ. 40 (= περ.
 Ἀθῆνᾶ ΝΖ', σ. 3 ἐξ.), ὅπου καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιογραφία. Ἰδιαίτερος περὶ τῶν ἐν
 Βιέννῃ τὸ βιβλίον τοῦ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ὁ ἐν Βιέννῃ ναὸς τοῦ
 Ἁγίου Γεωργίου καὶ ἡ κοινότης τῶν Ἑλλήνων Ὀθωμανῶν ὑπηκόων. Ἐν Ἀλεξαν-
 δρεῖα 1913, 8^ο, σσ. 302 (+ πίν.), ὅπου πολλὰ περὶ ἐγκατεστημένων ἐκεῖ Ἡπει-
 ρωτῶν, κληροδοτημάτων αὐτῶν κλπ.

Περὶ τῶν ἐν Ἑνετίᾳ ἐγκατασταθέντων Ἡπειρωτῶν πρβλ. ἰδίᾳ Κ. Δ. Μέ-
 ρτξίου, Τὸ ἐν Βενετίᾳ Ἡπειρωτικὸν Ἄρχεῖον, Ἡπειρ. Χρον. ΙΑ', 1936, σσ. 1-341,
 ὅπου πλουσιώταται εἰδήσεις σχετικαὶ πρὸς τὸ θέμα μας.

2. Πρβλ. καὶ Βαλερίου Παπαχαιτζίη, Οἱ Μοσχοπολίται καὶ τὸ μετὰ τῆς
 Βενετίας ἐμπόριον κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα, Ἡπειρ. Χρον. Θ', 1934, σσ. 127-139 καὶ
 τοῦ αὐτοῦ, Νέαι συμβολαί, αὐτόθι Γ', 1935, σσ. 270-288.

τικὸν ἀξιοματοῦχον, κλεισουράρχην (Δερβεντὰ - ναζιρί), ὁ ὁποῖος ἐπροστάτευεν — οὐχὶ ἄνευ συμφέροντος — τοὺς ἐμπορευομένους. Ἐπόμενον ὅμως ἦτο ὁ φθόνος καὶ ἡ πενία νὰ κινουῦν τὸν ζῆλον τῶν ἀτάκτων τουρκαλβανῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ συμμορίας νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τῶν караβανίων καὶ νὰ ἐλέγχουν τὰς κινήσεις αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη ἐπέμβασις καὶ ἡ ἀνάγκη ὅπως προστατευθοῦν αἱ, ἀφορολόγητοι ἄλλως, προκύψασαι ἑλληνικαὶ πόλεις συνετέλεσαν ταχέως εἰς δημιουργίαν ἀφορήτου καταστάσεως καὶ τελικῶς εἰς ἔκπτωσίν των, διότι τὰ βάρη κατήνησαν ταχέως περισσότερα ἀπὸ τὰ κέρδη. Οἱ Μοσχοπολίται διεσκορπίσθησαν ἀνά τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Δύσιν διὰ νὰ ζήσουν (1769).

Τὸ δεῦτερον σημεῖον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐφιστῶ τὴν προσοχὴν Σας εἶναι ἡ στενὴ σχέσις τῶν ἀποδήμων πρὸς τοὺς προκόπτοντας ἐπὶ τόπου. Ἡ ἀλληλεγγύη τῶν Ἡπειρωτῶν ὑπῆρξε παροιμιώδης ὁ ἀτυχῶν, ὁ φυλακισθεὶς συνετηρεῖτο ἀπὸ τοὺς εὐτυχοῦντας. Ὁ ἀποδημήσας καὶ πλουτήσας οὐδὲν ἐσκέπτετο, εἰμὴ πῶς θὰ βοηθήσῃ τὴν Πατρίδα. Δὲν εἶναι ἀπορίας ἄξιον πῶς οἱ Καπλά-ναι, οἱ Ζωσιμαῖδες, οἱ Τοσίτσαι, οἱ Ἀβέρωφ, οἱ Ριζάραι, ὁ Ἀρσάκης προήλθον ἐκ τοῦ χώρου ἐκείνου. Ὁ ἐν Λιβόρφω, Ἐνετία, Βουδαπέστη ἢ Περγόστη ἢ πόλει τινὶ τῶν Ἡγεμονιῶν καὶ τῆς Ν. Ρωσίας ἐγκατασταθεὶς καὶ εὐμοιρήσας πλούτου Ἡπειρώτης, ζωηρὸν εἶχε τὸ διαφέρον ὑπὲρ τῆς ἰδίας του μορφώσεως καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ, μεταδόσεως δὲ τῶν φώτων τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς συντοπίτας του. Πῶς ἠδύνατο τοῦτο νὰ γίνῃ, εἰμὴ διὰ σχολείων; Τὰ γράμματα θὰ ἦσαν ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα θὰ ἦνοιγον τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Γένους, θὰ ἀπεκάλυπτον τὴν πατρικὴν κληρονομίαν, θὰ ἠκόνιζον τὴν σκέψιν, θὰ ἐφωδίαζον μὲ περισσότερα ἐφόδια διὰ τὴν ζωὴν, θὰ συνετήρουν αὐτὸ ἀνεπηρέαστον ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴν βαρβαρότητα, τὸν ἐξισλαμισμὸν καὶ τὴν διὰ τῆς ἀφομοιώσεως ἀποκτῆνωσιν. Οὕτως ἐξηγεῖται πῶς τὰ περίφημα σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν ἰδρύθησαν παρὰ ἰδιωτῶν Ἡπειρωτῶν ἐγκατεστημένων ἰδίᾳ ἐν Ἐνετία καὶ ἐπηρεασθῆσαν διὰ διδασκάλων πρωτοπόρων εἰς τὴν μέθοδον καὶ τὴν σκέψιν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Ἡ Ἐνετία μὲ τοὺς δεκακισχιλίους Ἑλληνας, τὴν μητρόπολιν Φιλαδελφείας, τὰ ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα καὶ σχολεῖα τῆς, ὑπῆρξε πρότυπον ἑλληνικῆς παιδείας δι' ὅλην τὴν Ἀνατολήν¹.

Οἱ διδάσκαλοι οὗτοι δὲν ἦσαν, ὡς συνήθως φανταζόμεθα, οἱ καλόγηροι τῶν μοναστηριῶν ἢ οἱ ἐφοδιασθέντες μὲ τὰ πρῶτα κολλυβογράμματα, ἀλλὰ νέοι κληρικοὶ ἢ λαϊκοὶ ταξιδεύσαντες εἰς τὸ ἐξωτερικόν, σπουδάσαντες εἰς Ἰταλίαν ἢ Αὐστρουγγαρίαν, ἀντιληφθέντες τὴν σημασίαν τῆς μαθήσεως καὶ τῆς προόδου. Αἱ συντεχνίαι καὶ αἱ κοινότητες ἠμιλλῶντο ν' ἀποστείλουν εἰς

1. Πρβλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, Ἀθῆναι 1939. Μολοντοὶ ὁ Φλαγγίνης ἦτο Κερκυραῖος, τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθὲν ἐκπαιδευτήριον ὑπῆρξε τὸ πρότυπον διὰ τὰ σχολεῖα τῆς Ἡπείρου, τῶν Ἀθηνῶν, τῆς Κύπρου κ. ἄ. ἑλληνικῶν ἐπαρχιῶν.

τὸ ἔξωτερικὸν ὑποτρόφους διὰ τὰ σπουδάσουν. 'Ηπειρωτικὰ ἦσαν, ἐν 'Ενετία τοὺλάχιστον, τὰ μεγαλύτερα ἑλληνικὰ τυπογραφεῖα, τῶν Σάρων, τῶν Γλυκέων, τῶν Θεοδοσίων¹.

'Αλλὰ πρὶν εἰσελθῶ εἰς τὴν βραχεῖαν ἄλλως τε ἐξιστόρησιν τῶν κατὰ τὴν ἴδρυσιν καὶ λειτουργίαν τῶν Σχολείων, ὀφείλω νὰ ἐπισημάνω σημαντικὸν παράγοντα τῆς παιδείας τῆς 'Ηπείρου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, τὴν 'Εκκλησίαν. Εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδοσίας του τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, κατὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἀντοχήν του, ἀναλόγως δὲ πρὸς τὸ ἦθος καὶ τὴν παιδείαν τῶν διοικούντων αὐτό, ἐφρόντιζε τὸ μὲν διὰ τὴν ἀνεγερσιν, συντήρησιν ἢ ἀνοικοδόμησιν ἱερῶν ναῶν², τὸ δὲ διὰ τὴν συντήρησιν τῶν γραμμάτων. 'Απὸ ἐκκλησιαστικῆς ἐπόψεως ἦτο τοῦτο ἀπαραίτητον, δοθέντος ὅτι, διὰ τὰ λειτουργήσῃ ὁ ἐκκλησιαστικὸς θεσμός, ἦτο ἀναγκαῖον μέγα πλῆθος μοναχῶν, ἱερωμένων, ψαλτῶν, ἐκκλησιαστικῶν διοικούντων καὶ διοικουμένων, γνωρίζοντων τὰ στοιχειώδη γράμματα. 'Αλλ' ἀπλῆ ἐπαφή πρὸς τὸ παρελθὸν διήνοιγε τὴν περιέργειαν τοῦ μορφουμένου περὶ τοῦ Γένους του καὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ. 'Η στοιχειώδης αὕτη παιδεία, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν εἰς ἐφοδιασμὸν διὰ τῶν ἀναγκαίων στοιχείων τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ὑπῆρξε ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ τὸν γενικώτερον σκοπὸν τῆς ἀφυπνίσεως τοῦ 'Εθνους. Εὐνόητον ἦτο ὅμως ὅτι ἡ Μεγάλη 'Εκκλησία δὲν ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ συστηματικὸν διαφωτισμὸν ἐθνεγερσίας κατὰ τοῦ κατακτητοῦ, διότι τοῦτο θὰ ἦγε πρὸς ἰδίαν αὐτῆς ἀπώλειαν καὶ τοῦ Γένους. Προσεπάθει νὰ ἐμψυχῶνῃ τοὺς ὀρθοδόξους, ὥστε νὰ μένουσιν ἀλώβητοι ἔναντι τῶν μουσουλμάνων καὶ τῶν λατίνων, ν' ἀνθῆξουν εἰς τὸν πειρασμὸν τῆς ἀλλαξοθηρησκείας, ἐπομένως εἰς τὸν ἐθνισμὸν. 'Οσάκις ὅμως εὐρίσκοντο ἱερωμένοι διδάσκαλοι ἐπιζητοῦντες διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν τὴν εἰσδοχὴν καὶ τῶν δαιμονίων (φυσικῶν ἐπιστημῶν, νέας φιλοσοφίας), διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἦτο δυνατόν νὰ κλονισθῇ τὸ δόγμα καὶ ἡ προσήλωσις πρὸς τὴν παράδοσιν, ἢ ὁσάκις διὰ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν ἠδύνατο νὰ προκληθῇ ἀκαιροῦς πολιτικὴ ἀναταραχὴ, δυναμένη νὰ ἐξῆλθῃ τρομερὰς ἐπιπτώσεις ἐπὶ τῶν ἀμάχων (ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Γαλλικῆς 'Επαναστάσεως καὶ τῆς διαδόσεως τῶν ἰδεῶν αὐτῆς), ἡ 'Εκκλησία ὑπῆρξε συντηρητικὴ καὶ ἀνεκάλει εἰς τὴν καθεστηκυῖαν

1. Πρβλ. Κ. Α. Μέρτζιου, 'Η οἰκογένεια τῶν Γλυκέων ἢ Γλυκῆδων, Κατάλογος τῶν παρὰ Ν. Γλυκεῖ ἐκδοθέντων βιβλίων 1670-1831, 'Ηπειρωτικὰ Χρονικὰ Γ', 1935, σσ. 1-186. Δ. Γκίινη, Συμπλήρωσις ἐκδόσεων Ν. Γλυκέως, αὐτόθι ΙΒ', 1937, σσ. 175-179.

2. Πρβλ. Παναγιώτου Η. Πουλίτσα, 'Επιγραφαὶ καὶ ἐνθυμήσεις ἐκ τῆς Βορείου 'Ηπείρου [Δροπόλεως, Παγωνίου, Ζαγοριάς, Λιούνησις, Ρίξης, Τεπελενίου, Πρεμετῆς, Δελβίνου, 17-18 αἰ.], ΕΕΒΣ Ε', 1928, σσ. 53-99. Τοῦ αὐτοῦ, Σύνοψις τοῦ κώδικος τῆς ἐπισκοπῆς Δρυϊνουπόλεως καὶ 'Αργυροκάστρου, 'Ηπ. Χρον. Ε', 1930, σσ. 76-113 [ἐτῶν 1760 ἔξ.].

τάξιν τοὺς σαλευομένους. Τοῦτο ἐρμηνεύει ἀφ' ἐνὸς μὲν τὴν κατὰ τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτου δίωξιν, τὸ δὲ τὸν ἐξαναγκασμὸν τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρως, ὅπως ἀποχωρήσῃ ἐξ Ἰωαννίνων. Ἐνῶ οἱ « φιλόσοφοι » δὲν ἦσαν ἀνεκτοί, ὡς ἀθεῖζοντες, ξηροὶ τύποι ὡς ὁ Κοσμᾶς Μπαλάνος, μακρὰν πάσης εὐρωπαϊκῆς ἀναζητήσεως, ἠδύναντο νὰ δώσουν τὸν τύπον τοῦ σχολάρχου.

Ἀπροσδόκητος παράγων, συντελέσας εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν γραμμῶν εἰς τὴν Ἠπειρον, ὑπῆρξεν ἡ θρησκευτικὴ ἀδιαφορία τοῦ Ἀλῆ πασᾶ¹. Ὁ παλαιὸς λήσταρχος, δερβεντὰτ-ναζιρὶ κατόπιν καὶ πασᾶς Ἠπέρου καὶ Θεσσαλίας, ἐπέβαλε σιδηρᾶν τάξιν καὶ εἰρήνην εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχομένην περιοχὴν, ἐπὶ ἰδίᾳ ὠφελείᾳ καὶ ἐπὶ σκοπῷ περαιτέρω ἀναπτύξεως τῆς δυνάμεώς του. Μουσουλμάνος ἀδιάφορος, ἀνεξίθρησκος ἀπέναντι τῶν Χριστιανῶν² τόσον ὅσον δὲν ἐσαλεύετο τὸ δοβλέτι, φιλοπερίεργος καὶ ἀνήσυχος τόσον ὥστε νὰ συγκεντρῶνῃ γῦρο τοῦ ἱατροῦς, πεπαιδευμένους καὶ εὐρωπαϊκῆς μορφώσεως σοφοὺς ἀπὸ τοὺς ὁποίους νὰ ζητῇ τὴν λύσιν τῶν φυσικῶν μυστηρίων, δὲν ἐνδιεφέρετο ἂν ἡ « ἀθεΐα » τῶν φιλοσόφων ἐβλαπτεν ἢ οὐ τὴν Ἐκκλησίαν, ἀρκεῖ νὰ μὴ ἐστρέφετο κατὰ τῆς ἀρχῆς του. Μετὰ πολλῆς περιεργείας παρακολούθησας τὴν Γαλλικὴν Ἐπανάστασιν, ἐπροστάτευσεν ἄνδρας ὡς ὁ ἱατρὸς Ἰωάννης Βιλλαράς³, ὁ καὶ γνωστὸς ποιητής, ἢ ὁ σχολάρχης τῶν Ἰωαννίνων Ἀθανάσιος Ψαλίδας⁴, ἀδιαφορῶν διὰ τὴν ἀντίθεσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς λογιστάτους καὶ τὴν ἐκτροπὴν ἀπὸ τὴν συντηρητικωτάτην ἄποψιν Ἀθανασίου τοῦ Παρίου καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῶν χρόνων ἐκείνων. Οὕτω περὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἠδυνήθη νὰ δώσῃ τὴν ἐπομένῃν εἰκόνα ὁ συγγραφεὺς τῆς « Ἑλληνικῆς Νομαρχίας » Ἀνόνημος Ἑλληνας (1806)⁵ : « Τώρα ἄρχισαν αἱ Μοῦσαι νὰ ἀναλάβουν καὶ πάλιν νὰ

1. Διατελοῦμεν ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν κατὰ τοῦ Ἀλῆ γραφάντων Rouqueville (προξένου τότε τῆς Γαλλίας ἐν Ἰωαννίνοις), Χρ. Περραιβοῦ (Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας, κεφ. Θ') καὶ τοῦ Ἀνόνημου Ἑλληνοῦ (τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας), οἱ ὅποιοι εἶδον τὴν κακὴν πλευρὰν τοῦ « τυράννου ». Ἐκ τῶν νεωτέρων ἀπελογηθῆ πῶς αὐτοῦ ὁ Φάνης Μιχαλόπουλος, ὁ Δημ. Ζῶτος κ.ἄ. Ἀλλὰ βιογραφίαν τοῦ Ἀλῆ κατὰ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐρεῦνης δὲν ἔχομεν ἀκόμη σήμερον.

2. « Ἀδιάφορος εἰς τὰς θρησκείας, ὑπερασπιστὴς μάλιστα τῆς χριστιανικῆς καὶ τῶν σχολείων... τὰς σημαντικώτερας καὶ μυστικώτερας ὑποθέσεις του τοῖς Ἑλλησι μᾶλλον ἢ Ὀθωμανοῖς ἐνεπιστεύετο », λέγει ὁ Περγαμβός, Ἐνθ' ἄνωτ. (ἐκδ. 1956, σσ. 110 - 113).

3. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωάννης Βιλλαράς, ἐν Ἀθήναις 1943, 8^ο, σσ. 72.

4. Πρβλ. ἰδίᾳ τὴν ἐξαιρετικὴν μονογραφίαν τοῦ Δ. Ἰ. Βρανοῦση, Ἀθανάσιος Ψαλίδας ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους (1767 - 1829). Ὁ πατριώτης - ὁ πολιτικὸς - ὁ ἀγωνιστής. Ἐκδόσεις « Ἠπειρωτικῆς Ἔστιας », Ἰωάννινα 1952, 8^ο μέγα, σσ. 153 (+ 3). Καὶ ἐπ' ἐσχάτων Κ. Ἀ. Διιμάντη, Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας καὶ τὸ ἀρχεῖον του, ΔΙΕΕ Δ', 1960, σσ. 550 - 583.

5. Ἑλληνικὴ Νομαρχία ἤτοι Λόγος περὶ Ἐλευθερίας συντεθείς τε καὶ τύποις

ἐπανορθωθῶσιν εἰς τὰ χρυσόχροα ὄρη τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἀπόλλων πάλιν ἐφανίσθη εἰς τὸ ἀρχαῖον του παλάτιον, δὲν εὐρίσκεται πόλις τὴν σήμερον ὅπου νὰ μὴ ἔχη δύο καὶ τρία σχολεῖα. Ἐξαλείφθη εἰς τὰ περισσότερα μέρη ἡ δεισιδαιμονία τῶν γραμματικῶν καὶ οἱ νέοι ἤρχισαν νὰ μεταχειρίζονται τὸν ἀξιοτιμώτερον καιρὸν τῆς ζωῆς των εἰς γνώσεις ὠφελίμους καὶ ὄχι νὰ τὸν ἐξοδεύουν εἰς τὸ νὰ ἐκστηθίζωσι λέξεις. Ἡ Λογικὴ καὶ Φυσικὴ ἦνοιξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν περισσότερων. Οὕτε οἱ διδάσκαλοι τὴν σήμερον ἔχουσι ἐκείνην τὴν ἐνοχλητικὴν καὶ βραδείαν μέθοδον τῆς παραδόσεως, οὔτε οἱ μαθηταὶ φυλάττουσι τὴν ὀκνηρίαν καὶ ἀμέλειαν ὅπου εἶχον. Ἀλλ' ἀμφότεροι μὲ ἄκραν εὐχαρίστησιν καὶ ἐπιμέλειαν ἀντλίζουν ἀπὸ τὴν ἀνεξάντλητον πηγὴν τῆς μαθήσεως ἐκεῖνα τὰ φῶτα ὅπου στολίζουσιν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα καὶ τὸ ἀποδεικνύουσιν ἄξιον τοῦ Πλάστου του »¹.

Β'

Ἴδωμεν τώρα δι' ὀλίγων τὴν ἀνάπτυξιν τῶν Σχολείων τῆς Ἡπείρου². Εἶμαι ὑποχρεωμένος νὰ μὴ ἐπιμείνω εἰς τὰ στοιχειώδη σχολεῖα τῶν διαφόρων περιοχῶν, οὐδὲ εἰς τὰ ἀνώτερα τῶν πόλεων³, ἐξαίρεσει τῶν Ἰωαννίνων καὶ

ἐκδοθεὶς ἰδίως ἀναλώμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων παρὰ Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλληνοσ, ἐκδοεὶς Β'. Εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια Ν. Β. Τωμαδάκη, Ἀθήναι (1948). Πιθανώτερος συγγραφεὺς τοῦ βιβλίου κατ' ἐμὲ ὁ Ἡπειρώτης Σπ. Σπάχος.

1. Ἑλληνικὴ Νομαρχία, σσ. 232 - 233.

2. Πρβλ. Ἑλλήνων Ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία, ἱστορικὸν ὑπόμνημα Ἰωάννου Βελούδου, ἔκδοσις δευτέρα, Βενετία 1893, πολλαχοῦ. Ματθαίου Παράνικα, Σχεδιάσμα, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1867, σσ. 61 - 81. Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου, τόμος Β', 1857, σσ. 275 - 284. Β. Α. Μυστακίδου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐν Ἰωαννίνοις Σχολείων, περ. Παρνασσός Γ', 1886 - 1887, σσ. 55 - 76, 132 - 140 καὶ 185 - 191. Τοῦ αὐτοῦ, Σχολεῖα μετὰ τὴν ἄλωσιν κατὰ τοὺς κώδικας τοῦ οἴκου. πατριαρχείου, ΕΕΒΣ ΓΓ', 1937, σσ. 147 - 148 (Ἰωάννινα - Μέτσοβον). Σπ. Λάμπρου, Περὶ τῆς παιδείας ἐν Ἰωαννίνοις ἐπὶ Τουρκοκρατίας, « Νέος Ἑλληνομνήμων » ΓΓ', 1916, σσ. 273 - 317. Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ Ἀναγέννησις (1648 - 1820), ἔγραψε Φάνης Μιχαλόπουλος, Ἀθήνα 1930, 8^ο, σσ. 111 (+ πίν.). (Ἡ ἐκεῖ τυπομένη ὡς εἰκὼν τοῦ Μεθ. Ἀνθρακίτου εἰκονίζει οὐδένα ἄλλον ἢ τὸν Νεόφυτον Δούκαν!). Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Οἱ ἐν τῷ ἑλληνοσχολεῖφ Μετσόβου διδάξαντες καὶ διδασθέντες, « Ἡπειρ. Χρονικά » Ε', 1940, σσ. 59 - 158 (καὶ εἰς ἴδιον τεύχος). Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ, Βιογραφικὴ Συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας, εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ, ἔκδ. « Ἐταιρείας Ἡπειρωτ. Μελετῶν », Ἰωάννινα 1960, 8^ο, σσ. κζ' + 249 (+ 7).

3. Ὡς π.χ. εἰς Πρεμετὴν (πρβλ. Εὐστρατιάδην, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 103). Λάκα Δελβίνου (1749) (πρβλ. Βελούδην, Ἀποικία, σ. 127), εἰς Μέτσοβον (αὐτόθι, σσ. 128, 130, Εὐστρατιάδην, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 101), εἰς Βραδέτον (1817), πρβλ. Π. Ἀραβαντινόν, Βιογρ. Συλλ., σ. 179. Πρβλ. ἐπίσης Παράνικαν, Ἐνθ' ἄνωτ., Χατζημιχάλη, Ἐνθ' ἄνωτ., καὶ τὸ χρησιμώ-

τῆς Μοσχοπόλεως. Καὶ ὑπῆρχε μὲν ἀνέκαθεν σχολεῖον ἐν Ἰωαννίνοις, πάντως πρὸ τῆς κατὰ τὸ 1430 ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἡ λεγομένη Σχολὴ τῶν Φιλανθρωπινῶν, λειτουργοῦσα ἐν τῇ μονῇ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Σπανοῦ ἐν τῇ Νήσῳ, ὅπου βλέπει τις ἀκόμη τοιχογραφημένας τὰς μορφὰς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν παρὰ τὰς τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας. Ταύτην μετὰ δύο αἰῶνας ἀντικατέστησεν ἡ Σχολὴ τοῦ Ἰωαννίτου Ἐπιφανίου Ἡγουμένου¹, εὐπορήσαντος ἐν Βενετία. Ἡ Σχολὴ δ' αὕτη, γνωστὴ ὡς μικρὰ, ἔτυχε διδασκάλων ὡς τοῦ Κερκυραίου Σπυρ. Τριανταφύλλου, ἀπὸ τοῦ 1697 τοῦ Λέοντος Γλυκέος καὶ μετὰ ταῦτα (1686 - 1692) τοῦ κατόπιν μητροπολίτου Ἀθηνῶν, συγγραφέως Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας Μελετίου Μήτρου, ὃν διεδέχθη ὁ συντάκτης τοῦ Παρομιμαστῆριου Παρθένιος Κατζιούλης (1692 - 1696)². Ἀνεκαινίσθη δὲ τὸ 1742 γενναία χορηγία τῶν Ἡπειρωτῶν Σίμωνος καὶ Λάμπρου τῶν Μαρουτσῶν, ἐγκατεστημένων ἐν Ἐνετίᾳ, ἐξ οὗ καὶ ἐκλήθη Μαρουτσαία. Τότε ἐστάλη σχολάρχης αὐτῆς ὁ πολὺς Εὐγένιος Βούλγαρις, δεινὸς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν μελετητής, ἀνανεώσας τὴν μέθοδον διδασκαλίας. Τοῦτου ἀναλαβόντος τὴν διεύθυνσιν τῆς Ἀθωνιάδος ἐν Ἁγίῳ Ὁρει, ἐδίδαξεν ἐν τῇ Μαρουτσαίᾳ ὁ ἐκ Μετσόβου ἱερομόναχος Τρύφων. Ὑπεστήριξαν δὲ τὴν Σχολήν, πλὴν τῶν Μαρουτσῶν, παλαιότερον μὲν ὁ Πᾶνος Ἱερομνήμων³, εἶτα δὲ ὁ συγγενεύσας πρὸς τοὺς Μαρουτσαίους οἶκος τῶν Καραϊωαννιδῶν, ὁμοίως τῆς Ἐνετίας. Ἀλλὰ τὸ 1798, διαλυθεῖσης τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας, εἰς τὸ νομισματοκοπεῖον τῆς ὁποίας ἦσαν κατατεθειμένα τὰ κεφάλαια τῆς Σχολῆς, καὶ διὰ τὰ μὴ κλεισθῆ αὕτη, ἐπικλήσεται τοῦ κλεινοῦ ἀρχιδιδασκάλου Ἀθανασίου Ψαλίδα ἀνέλαβεν ὁ Ἡπειρωτὴς Ζῶης Καπλάνης, ὁ ἐν Νίκυθι - Νοβογροδ τῆς Ρωσίας ἐμπορευόμενος, τὴν συντήρησιν τῆς Σχολῆς, προικοδοτήσας τὸ 1805 αὐτὴν διὰ τοῦ ἀμυθῆτου ποσοῦ τῶν 170.000 γροσσίων. Τότε ἡ Σχολὴ ὠνομάσθη Καπλαναϊκὴ καὶ Πατριαρχικὴ, ὡς ὑποκειμένη εἰς τὴν ἐν Κουρούτσεσμε Πατριαρχικὴν Μεγάλην τοῦ Γένους Σχολήν. Ἡ διαχείρισις τοῦ κληροδοτήματος ἀνετέθη εἰς τοὺς ἐπιτρόπους τῶν τεσσάρων μεγαλυτέρων ναῶν τῶν Ἰωαννίνων⁴. Ἡ Σχολὴ αὕτη κατεστράφη κατὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Ἀλή πασᾶ.

τατον διὰ τὰς ἀπειρους λεπτομερείας ἔργον τοῦ Ἰω. Λαμπροῖδου, Περὶ τῶν ἐν Ἡπειρῷ ἀγαθοεργημάτων, τόμοι Α' - Β', Ἀθήναι 1880. — Ὁ Νεόφυτος Δούκας ἐσκόπευε νὰ ἰδρῦσῃ Ἀνωτάτην Σχολήν εἰς τὴν μονὴν Ρογκοβοῦ τοῦ Ζαγορίου· πρβλ. Ν. Τσιγαροῦ, Ἡπειρωτικά, Ἀθήναι 1885, σσ. 11-12 καὶ Λ. Ἰ. Βρανούση, Μία ἔμμετρον ἱστορία τοῦ Ζαγορίου, Ἀθήναι 1946, σ. 13.

1. Πρβλ. Μέροτζιον, Ἡπειρ. Χρον. ΙΑ', 1937, σσ. 21 - 41, 65 - 83.

2. Πρβλ. Μέροτζιον, Ἡπειρ. Χρον. ΙΑ', 1937, σσ. 74 ἔξ.

3. Μέροτζιος, Ἡπειρ. Χρον. ΙΑ', 1937, σσ. 111 - 135.

4. Τῇ 10 Μαρτίου 1817 τὸ οἰκομ. πατριαρχεῖον γράφει τοῖς προκρίτοις



Ὡς πρὸς τὴν *Μεγάλην Σχολήν*, αὐτὴ ιδρύθη τὸ 1674 ὑπὸ τοῦ Μάνου Γκιούμα Ἡπειρώτου, χρησιμοποίησαντος κληροδότημα τοῦ θείου του Λεοντάρου ἔξ 20.000 δουκάτων¹. Τὴν Σχολὴν ταύτην ἐπαιροκδοτήσθη διὰ 5.000 δουκάτων ὁ Λάμπρος Μαρούτσος τὸ 1734. Πρῶτος ταύτης διδάσκαλος ὑπῆρξεν ὁ φιλόσοφος καὶ ἱερεὺς Βησσαρίων Μακρῆς², μαθητεύσας σὺν ἄλλοις παρὰ Ἀλεξάνδρῳ Μαυροκορδάτῳ τῷ πάνυ, τὸν ὁποῖον διεδέχθη ὁ Μαζαράκης. Διεδέχθη δ' αὐτὸν ὁ ἔξ Ἰωαννίνων ἱερεὺς καὶ διορθωτὴς βιβλίων Γεωργίος Σουγδουρῆς (1682-1715), καὶ τοῦτον ὁ ἐν Ἰταλίᾳ τὴν φιλοσοφίαν διδαχθεὶς Μεθόδιος ὁ Ἀνθρακίτης³, περιπλακεὶς εἰς περιπέτειαν μετὰ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου διὰ τὸ καινοτόμον γῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ 1723 ἀναλαμβάνει τὴν διεύθυνσιν τῆς Σχολῆς ὁ πρωτοπαπᾶς Ἰωαννίνων Μπαλάνος ὁ Βασιλόπουλος, ὀνομάσας αὐτὴν Ἀρχιγυμνάσιον (κοινῶς ἦτο γνωστὴ ὡς Μπαλαναία, δεδομένου ὅτι τὸν Μπαλάνον διεδέχθη (1760-1799) ὁ υἱὸς αὐτοῦ Κοσμᾶς καὶ τοῦτον ὁ Κωνσταντῖνος Μπαλανίδης)⁴. Καὶ τῆς Σχολῆς ταύτης τὰ κεφάλαια ἐξημερίσθησαν λόγῳ τῆς πτώσεως τῆς Ἑνετίας, διτηρήθη δ' ὅμως αὐτὴ σχολαχούντος τοῦ Κοσμᾶ Μπαλάνου, δι' ἐνισχύσεως τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἣ ὁποία προσήλωσεν εἰς τὴν Σχολὴν ὑπὲρ συντηρήσεως αὐτῆς τὴν Μονὴν Προφήτου Ἡλιοῦ τῆς Ζίτσης μετὰ τοῦ ἐν Βλαχίᾳ μετοχίου αὐτῆς, ἀνενέωσε δὲ τὸ σχετικὸν σιγίλλιον ἐπὶ πατριαρχοῦ Καλλινίκου τὸ 1805, τὸ αὐτὸ ἔτος τῆς προικοδοτήσεως τῆς Καπλαναίας.

Σημειωτέον ὅτι ἡ Σχολὴ « τῶν ἑλληνικῶν Γραμμάτων » τοῦ Γκιούμα ἦτο ἔξ ἀρχῆς καὶ ἱεροσπουδαστήριον, ἐν ᾧ ἔξεπαιδεύοντο κληρικοί, εὐνόητον δ' ἦτο ὅτι κατέληξεν εἰς τὸ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῶν τελευταίων Μπαλάνων πνεῦμα ἀντιδραστικῆς συντηρήσεως, ἀντιτιθέμενον πρὸς τὸν προοδευτικὸν χαρακτῆρα τῆς Καπλαναίας, ὅπου ἐδίδασκεν ὁ νεωτερίζων Ψαλίδας. Δικαιο-

νίων κλπ. διὰ νὰ βελτιώσουν τὴν σχολὴν τοῦ Καπλάνου, πρβλ. Μυστακίδην ἐν ΕΕΒΣ ΙΓ', 1937, σ. 148.

1. Πρβλ. Βελουδίδην, Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 126. Κ. Δ. Μέρτζιον, Ἡπειρωτ. Χρον. ΙΑ', 1937, σσ. 100-110. Κ. Δ. Μέρτζιον, Ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, τεύχος δεύτερον, Ἰωάννινα 1960, ἐν σ. 109.

2. Πρβλ. Εὐάγγ. Ἰω. Σαβράμη, Ὁ Βησσαρίων Μακρῆς, Ἡπειρ. Χρον. Ε', 1930, σσ. 30-49.

3. Περὶ τοῦ ἀνδρὸς πρβλ. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἱερόθεος Πελοποννήσιος ὁ Ἰβηρῆτης καὶ Μεθόδιος ὁ Ἀνθρακίτης ὁ ἔξ Ἰωαννίνων, « Ρωμανὸς Μελφῶδς » Α', 1932, σσ. 257-315. Π. Χ. Χρήστου, Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, βίος-δραῖσις-ἀνέκδοτα ἔργα, Ἰωάννινα 1953. Ἀλκῆ Ἀγγέλου, Ἡ δίκη τοῦ Μεθόδιου Ἀνθρακίτη (ὅπως τὴν ἀφηγεῖται ὁ ἴδιος) « Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον - Εἰς μνήμην Χριστοῦ Σούλη », Ἀθήναι 1956, σσ. 168-182.

4. Περὶ τῶν Μπαλάνων ἴδε Δ. Σ. Μπαλάνου, Οἱ Μπαλάνοι διδάσκαλοι τοῦ Γένους, περ. « Ἡπειρ. Χρονικά », Ε', 1930, σσ. 229-235.

σύνης ὅμως χάριν ὀφείλομεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι οἱ Μπαλάνοι διεπνέοντο ὑπὸ ἐξαιρέτου ἠθους, τὸν Κοσμᾶν δὲ καὶ τὸν Ἰδρωμένον, δύο λογίους ἱερωμένους τῶν χρόνων αὐτοῦ, διακρίνει μεταξὺ πλήθους ἐπικρινομένων καὶ ἐπαινεῖ ὁ συγγραφεὺς τῆς « Ἑλληνικῆς Νομαρχίας ». Ἡ Μεγάλη Ἐκκλησία ἐνίσχυε καὶ τὰς δύο Σχολάς, ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ παραδώσῃ εἰς νεωτεριστὰς καὶ θαυμασταὺς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως τὴν παιδείαν τοῦ κλήρου τῶν Βαλκανίων¹.

Ποῖον ἀντίκτυπον ἔσχεν ἡ ἀνάπτυξις τῶν γραμμάτων εἰς τὴν ἠπειρωτικὴν πρωτεύουσαν βλέπομεν εἰς « Προσφώνημα πρὸς τὸ ἐκλαμπρότατον γένος τῶν τε Μαρουτσιῶν καὶ Καραϊωαννιδῶν, διὰ στίχων ἰαμβικῶν » ἐκδοθὲν ἐν Ἐνετίᾳ τὸ 1793 ὑπὸ τοῦ συγγραφέως του λογιῦ Κρητὸς Κηρύκου Χαϊρέτου. Εἰς τὸν Διάλογον ἐκεῖνον ἡ Ἑλλάς λέγει πρὸς τὸν Ποιητὴν :

*Ἐγὼ μὲν ἐξέφρυσα τὸ λαμπρὸν γένος,
πατρίς δὲ πρωτεύουσα Ἡπείρου πόλις,
τὸ περιδοξὸν Ἰωαννίνων ἄστυ,
μήτηρ ἀπασῶν τῶν πέριξ πολουμένων,
ἔν τε φρονήσει καὶ σοφίᾳ καὶ πλούτῳ.
Ἐξ οὗ γὰρ ἡ δύστηνος Ἑλλήνων Πόλις [ἡ Κωνσταντίνου]
στένει πεσοῦσα ὑπὸ χειρῶν ἀνόμοις
καὶ τὸν στέφανον τοῦ κλέους ἀφῆρέθη,
μόνη ἀντέστη τῇ φορᾷ τῇ τῆς τύχης
ἡ εὐκλεῆς μου Ἰωαννίνων πόλις,
τὴν εὐγένειαν τῶν προπατόρων μάλα,
καὶ τὴν φρόνησιν καὶ σοφίαν τὴν ἰωάννην,
τηροῦσα ὡς οἶόν τε εἰς γένους κλέος².*

¹ Ἰδωμεν νῦν τὰ περὶ τῶν Σχολείων τῆς ἑλληνικῆς Μοσχολέως³. Τὰ

1. Δὲν ἐμπίπτουν εἰς τὸ θέμα μας τὰ τῆς Ζωσιμαίας Σχολῆς καὶ τῆς περιπέστου ἐν αὐτῇ διδασκαλίᾳ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ψαλίδα Ἀναστασίου Σακελλαρίου (1799 - 1865) περὶ οὗ ἐσχάτως παρὰ Π. Ἀραβαντινῶ, Βιογρ. Συλλογή, σσ. 177 - 191.

2. Δημοσιεύω κατ' εὐγενῆ παραχώρησιν ἐκ φωτογραφίας τοῦ κ. Μ. Ἰ. Μανούσακα, διευθυντοῦ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

3. Ἐκ τῆς μεγάλης βιβλιογραφίας σημειῶ τρία μόνον χαρακτηριστικὰ βιβλία : Μοσχόπολις αἱ Ἀθῆναι τῆς Τουρκοκρατίας 1500 - 1769, τὸ παρὸν βιβλίον ἐσύνθεσε Φάνης Μιχαλόπουλος, ἐν Ἀθήναις, ἔκδοσις Περιηγητικῆς Λέσχης 1941, 4^ο, σσ. 56 (ἰδίᾳ περὶ τοῦ πολιτισμοῦ), καί : Μητροπολίτου Σάνθης Ἰωακείμ Μαρτινιανῶ, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μοσχολέως, Α' Ἡ ἱερὰ μὲν τῶν Τιμίου Προδρόμου κατὰ τὸν ἐν αὐτῷ κώδικα 1630 - 1875..., Ἀθῆναι 1939, 8^ο, σσ. ιδ' + 192 (+) πίν., τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Μοσχόπολις 1330 - 1930 ἐπιμελεῖα Στίλπωνος Π. Κυριακίδου, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1957 (Ἐταιρεία Μακεδ. Σπουδῶν, Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 21), 8^ο, σσ. κ' + 366 (ἰδίᾳ πολιτικὴ ἱστορία, χρησιμώτατον διὰ τὴν κατάστασιν τῆς Ἡπείρου κατὰ τὸν ἰγ' αἰ.).

παιλιότερα γνωστά σχολεῖα αὐτῆς ἀνάγονται εἰς τὸ 1700, ὅτε ἐσχολάρχησεν ὁ Ζιτσαῖος Χρῦσανθος καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Νικόλαος Στίγγης ἐξ Ἰωαννίνων καὶ ὁ ἐντόπιος Ἰωάννης Χαλκεύς. Τὸ 1732 τὰ διδασκῆρια ἦσαν δύο, φαίνεται δ' ὅτι ἠνώθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα « *Νέα Ἀκαδημία* » ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ ἐκ Καστορίας Σεβαστοῦ Λεοντιάδου. Τὸ 1750, σχολαρχοῦντος τοῦ Θεοδώρου Καβαλλιώτου, « ἐκτίσθη ἐκ θεμελίων τὸ περίφημον Ἑλληνικὸν Σχολεῖον, ὃ ἄκρος στολισμὸς τῆς πολιτείας, ἡ εὐκοσμία τῶν ἡθῶν, τὸ φῶς τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ἐπὶ τὸ πρῶτον φῶς ἀνάγον καὶ διὰ τῶν διαρκεστάτων ἀγωνισμάτων αὐτῶν καὶ ἐνθέου ζήλου καὶ προθυμίας εὐσεβοῦς ἐστερεώθη κατὰ πάντα ». Τὴν δαπάνην ἀνέσχον ἡ μητρόπολις Καστορίας, ὃ ἡγούμενος τῆς Μονῆς τοῦ ὁσίου Ναοῦ, οἱ πρόκριτοι καὶ αἱ συντεχνίαι τῆς πόλεως. Εἰς τὴν ἀνέγερσιν ἐπρωτοστάτησεν ὁ προτελευταῖος αὐτοκέφαλος ἀρχιεπίσκοπος Ἀρχιδῶν Ἰωάσαφ ὁ Μοσχοπολίτης. Παρὰ τὴν Ἀκαδημίαν ἐγκατεστάθη τὸ περίφημον τυπογραφεῖον τῆς Μοσχοπόλεως, ὅπου ὁ πρῶτος Σχολάρχης Θεόδωρος Καβαλλιώτης ἐξετύπωνσεν ἑλληνικὸν λεξικὸν εἰς τὸ ὁποῖον ἀπεδίδοντο ἡ βλαχικὴ καὶ ἡ ἀλβανικὴ διάλεκτος, δεδομένου ὅτι ἡ Ἀκαδημία μετέδιδε τὰ ἑλληνικὰ φῶτα καὶ εἰς ξενοφώνους κατοίκους τῶν βορείων περιοχῶν. Τὸ λεξικὸν τοῦτο ἐπαυξήθη διὰ τῆς προσθήκης τῆς βουλγαρικῆς ἐτυπώθη τὸ 1802 ἐν Βενετίᾳ¹ ὑπὸ Δανιὴλ Μοσχοπολίτου, ὅπου προλογικῶς ἐκαλοῦντο

*Ἀλβανοί, Βλάχοι, Βούλγαροι, ἀλλόγλωσσοι χαρῆτε
κι' ἐτοιμασθῆτε ὅλοι σας Ρωμαῖοι νὰ γενῆτε,
βαρβαρικὴν ἀφήνοντας γλώσσαν, φωνὴν καὶ ἦθη...*

Τὸ τυπογραφεῖον τῆς Μοσχοπόλεως (τὸ τρίτον ἑλληνικόν, μετὰ τὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸ τῆς Σμύρνης συσταθὲν) ἐλειτούργησεν ἀπὸ τοῦ 1731 καὶ μοναδικὸν ἐλειτούργει ἐν Ἀνατολῇ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γρηγορίου ἱερομονάχου Κωνσταντινίδου, ἐτυπώθησαν δ' ἐξ αὐτοῦ 22 τοῦλάχιστον βιβλία, ὧν πλείστα ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τοὺς ἁγίους τῆς Βορείου Ἑλλάδος, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ εἰς νεομάρτυρας, ὡς τὸν Σεραφεῖμ Φαναρίου († 1600). Τόσον αἱ ἐκδόσεις, ὅσον καὶ ἡ διδασκαλία τῆς Ἀκαδημίας τῆς Μοσχοπόλεως ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ δώσουν ἑλληνικὴν μόρφωσιν καὶ συνείδησιν εἰς τὸν συμμιγῆ πληθυσμὸν τῆς πόλεως καὶ νὰ ἐπηρεάσουν πνευματικῶς καὶ ἐκπολιτιστικῶς τὴν εἰς τὸ σκότος τῆς ἀμαθείας εὐρισκομένην ἐκείνην περιοχὴν. Ἡ ὑπόθεσις ἐπρόκοψε τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 1769, ὅτε αἱ πιέσεις τῶν Τουρκαλβανῶν ἐπέφερον τὴν

1. Ὁ κ. Λεάνδρος Βρανούσης, συντάκτης τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, μὲ πληροφορεῖ ὅτι, κατὰ νεώτερα δεδομένα, τὸ ἔργον τοῦ Δανιὴλ Μοσχοπολίτου ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1794.

πρώτην ἐρήμωσιν τῆς πόλεως. Τὰ ὑπολείμματα τῆς ἀπὸ τοῦ ἔτους ἐκείνου καὶ ἐξῆς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ σημάνουν διὰ τὴν Παλαιὰν Ἡπειρον, ἥτις ἐφωτίζετο ἐξακολουθητικῶς διὰ τῶν σχολείων τῶν Ἰωαννίνων, ἀκμαζόντων τοῦλάχιστον ἐπὶ ἓνα ἀκόμη αἰῶνα.

Ἐκ τῆς πενιχρᾶς αὐτῆς ἀναδρομῆς βλέπομεν ὅτι ἡ ἀλλαξοπιστία, ἡ τυραννία, ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ ἀδικία ἀντεμετωπίσθησαν διὰ τῆς ὀργανώσεως τοῦ βορειοτάτου Ἑλληνισμοῦ, τῆς λειτουργίας Σχολείων, τῆς ἐνισχύσεως τῶν ὑπὸ τῶν Κοινοτήτων τοῦ Ἐξωτερικοῦ, τῆς Ἐκκλησίας, τῶν μονῶν καὶ τῆς ὀργανωμένης συνεταιρικῶς ἐργατικῆς τάξεως, τῶν συντεχνιῶν δηλοῦσι (ρουφειῶν τότε καλουμένων). Οἱ δὲ διδάσκαλοι δὲν ἐδίδασκον ἀπλῶς τὰ κολλυβογράμματα ἢ τὴν λειτουργικὴν καὶ ψαλτικὴν, ἀλλ' ἀπέδιδον σημασίαν εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, τὴν Λογικὴν, τὴν Φυσικὴν, εἰσήγον νέας μεθόδους, ἐκοινωνοῦν τῆς εὐρωπαϊκῆς σκέψεως, ἐσυνειδητοποιοῦν τὴν ἀξίαν τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν προγόνων τῶν καὶ προέβαλλον πρὸς μίμησιν τοὺς μάρτυρας τῆς Πίστεως. Ἀπὸ τοιαῦτα σχολεῖα ἐξῆλθον λόγοι τῆς σημασίας τοῦ Ζώτου Τσιγαρᾶ πρωτοσπαθαρίου († 1599) καὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἀποστολοῦ Τσιγαρᾶ τοῦ καὶ πρώτου ἐκδότου τοῦ Χρονογράφου τοῦ Ψευδο-Δωροθέου Μομεμβασίας (1631), τοῦ ἱστορικοῦ βιβλίου δι' οὗ ἐπαυδεύθη τὸ Γένος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν¹ τῶν νομικῶν Ἀλεξίου Σπανοῦ² καὶ Θεοφίλου Καμπανίας³, τοῦ ποιητοῦ Ματθαίου Μυρρέων⁴, τοῦ ἱστορικοῦ καὶ γεωγράφου Μελετίου Ἀθηνῶν⁵, τοῦ συγγραφέως Ἰστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας Γρηγορίου Παλιοῦριτου⁶,

1. Πρβλ. Βελούδου, Ἐνθ' ἄνωτ. Ἐπιγραφαί, σ. 14. Ἐ. Legend, BH, XVII s. I, 1894, σ. 290, ἀρ. 211 καὶ III, 1895, σσ. 426-434. Λάμπρου, NE, IΓ', 1916, σσ. 309-311, καὶ ἐσχάτως Δ. Β. Οἰκονομίδην, περ. Λαογραφία IH', 1959, σσ. 124-127.

2. Πρβλ. Κ. Ἰω. Δυοβουνιώτου, Ἀλέξιος Σπανός, Ἡπειρ. Χρον. Α', 1926, σσ. 206-218.

3. Περὶ τοῦ ἀνδρὸς ὁ Σωφρ. Εὐστρατιάδης, ἐν Ἡπειρ. Χρον. Β', 1927, σσ. 54-97, 245-268, καὶ ἐσχάτως ὁ Δημήτριος Σ. Γκίνης, Νομικὸν ποιηθὲν καὶ συνταχθὲν εἰς ἀπλὴν φράσιν ὑπὸ τοῦ πανιερωτάτου ἐλλογμωτάτου ἐπισκόπου Καμπανίας κ.κ. Θεοφίλου τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων (1788), κριτικὴ ἐκδοσις, Θεσσαλονίκη 1960, σσ. ι' - μθ'.

4. Πρβλ. Κ. Ν. Σάθα, Νεοελλην. Φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868, σσ. 403. D. Russo, Studii Istorice Greco-Române I, 1939, σσ. 157-179: Matei al Mircelor și operele lui.

5. Πρβλ. Σάθα α", Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 390-393. Καὶ Ν. Α. Βέη (Bees), Meletios Mitros aus Janina und die Chronik von Morea, BNJ, XVII, 1944, σσ. 92-107.

6. Πρβλ. ὅσα ἐσημείωσα περὶ τοῦ ἀνδρὸς εἰς τὴν μελέτην μου ὁ Ἀνδρέας Κάλβος ἀπὸ Λιβόρνου εἰς Φλωρεντίαν, ἐν τόμῳ «Ἀφιέρωμα εἰς Κωνστ. Ἀμαντον», Ἀθήναι 1939, σσ. 172-174.

τοῦ Λάμπρου Φωτιάδου, διδασκάλου τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ γυμνασίου¹, τοῦ κρατίστου φιλολόγου Νεοφύτου Δούκα² καὶ πλείστων ἄλλων, οἱ ὅποιοι ἐφώτισαν διὰ τῶν νομικῶν, θεολογικῶν, φιλολογικῶν, γεωγραφικῶν καὶ ἱστορικῶν συγγραφῶν αὐτῶν τὰς Ἀθήνας, τὴν Μακεδονίαν, τὸν ὑπόδουλον καὶ τὸν ἀπόδημον Ἑλληνισμόν. Ἐκατοντάδες δὲ διδασκάλων, κληρικῶν καὶ ἐμπόρων ἐμαθήτευσαν εἰς τὰ σχολεῖα ἐκεῖνα καὶ ἐφωδιάσθησαν διὰ τῆς παιδείας καὶ τοῦ φρονηματισμοῦ τὰ ὅποια προητοίμασαν τὰ στελέχη τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰεροῦ Ἀγῶνος. Ὁ Ψαλίδας, ὁ Βιλλαράς, ὁ Κολέττης, ὁ Σπάχος ἐκεῖ ἔμαθαν τὰ πρῶτα γράμματα, ἐκεῖ συνέλαβαν τὸ πνεῦμα τοῦ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ἐλευθερίας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν περιεκύκλωσαν τὴν αὐλὴν τοῦ « τυράννου » Ἀλῆ πασᾶ καὶ προσέφερον πρὸς αὐτὸν τὰς ὑπηρεσίας των. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ πράξουν ἄλλως, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ διατηρήσουν τὰ προνόμια τῶν ὑποδούλων, πρῶτιστον δ' αὐτῶν τὸν διὰ τῆς Ὀρθοδοξίας χρασοσύμενον ἐθνισμόν των. Τέλος εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἡπείρου ὀφείλονται οἱ διδάσκαλοι τοῦ Γένους Κωνσταντίνος Ἀσώπιος, Χριστόφορος Φιλητᾶς, Γεώργιος Γεννάδιος, Ἀναστάσιος Σακελλάριος, Ἡρακλῆς Βασιάδης καὶ πλείστοι ἄλλοι.

Θὰ ἤμεθα ὅμως ἐκτὸς πραγματικότητος, ἐάν, μνημονεύσαντες τοὺς διδασκάλους, κληρικούς καὶ λαϊκούς, Ἡπειρώτας καὶ μὴ, προσδευτικούς, συντηρητικούς καὶ ἀντιδραστικούς, ἐσιωπῶμεν ἓνα τῶν μεγίστων παραγόντων τῆς συντηρήσεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Ἡπείρου. Ἦτο δ' οὗτος οὐκ Ἡπειρώτης ἀλλὰ Ρουμελιώτης, ὁ περίφημος ἱερομάρτυς Κοσμάς ὁ Αἰτωλός³, ὁ ὑπὲρ πάντα ἅγιον τιμώμενος καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς Δυτικῆς καὶ Βορειοδυτικῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Παλαιᾶς Ἡπείρου. Ὁ Κοσμάς ἐγεννήθη τὸ 1714, ἐλέγετο κατὰ κόσμον Κώνστας καὶ εἰκοσαετῆς ἐκάρη μοναχὸς εἰς τὴν Μονὴν Φιλοθέου Ἀγίου Ὄρους. Διετέλεσε μαθητῆς τοῦ Παναγιώτου Παλαμᾶ καὶ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως καί, καθὼς λέγει ὁ βίος του, « εἶχε πολὺν πόθον εἰς τὴν καρδίαν του ἐξ ἀρχῆς νὰ ὠφελήσῃ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς του χριστιανοὺς ἀπὸ ἐκεῖνα ὅπου ἔμαθεν, καὶ πολλὰκις ἔλεγε πὼς οἱ ἀδελφοί μας χριστιανοί

1. Πρβλ. Δ. Β. Οἰκονομίδου, Λάμπρος Φωτιάδης (1752 - 1805), « Ἐπετηρὶς Μεσαιων. Ἀρχείου Ἀκαδ. Ἀθηνῶν » Γ', 1951, σσ. 106 - 140.

2. Πρβλ. Σοφ. Ἀώλη, Αἰ θρησκευτικαὶ ἰδέαι τοῦ Ν. Δούκα, Νέα Ὑόρκη 1949.

3. Τὴν παλαιότεραν βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ ἁγίου ἀνδρὸς εὕρισκε τις συγκεντρωμένην ὑπὸ τοῦ Εἰάνθης Ἰωακείμ, Ἡ Μοσχόπολις, σσ. 195 - 197 (ἐν ὅποισμ.). Πρβλ. καὶ Ἀγγ. Παπακόσταν, Ἡπειρ. Χρον. ΙΓ', 1938, σσ. 142 - 150. Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, ἔγραψε Φάνης Μιχαλόπουλος, Ἀθήναι 1940, 4^ο, σσ. 195 (+ πίν.). Κοσμάς ὁ Αἰτωλός (Διδαχαὶ - βίος - Ἀκολουθία) ἐκδίδεται ὑπὸ ἀρχιμ. Ἀ. Ὑγουστίνου Ν. Καντιώτου, ἱεροκήρυκος, Βόλος 1950, 8^ο, σσ. 112 (+ 2 χάρτ.). Δημ. Σ. Σαλαμάγκκα, Ὁ γνωστὸς καλόγηρος Κοσμάς. Ἡ ζωὴ, τὸ ἔργον, οἱ διδαχὲς καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ, Ἀθήναι 1952, 12^ο, σσ. 136.

ἔχουν μεγάλην χρεῖαν ἀπὸ λόγον Θεοῦ, καὶ ὅτι χρεὸς ἔχουν ἐκεῖνοι ὁποῦ σπουδάξουν νὰ μὴ τρέχουν εἰς ἀρχοντικά καὶ αὐτὰς μεγάλων καὶ νὰ μεταδίδουν τὴν σπουδὴν των διὰ νὰ ἀποκτήσουν πλοῦτον καὶ ἀξιώματα, ἀλλὰ νὰ διδάξουν μάλα τὰ κοινὰ λαόν, ὁ ὁποῖος ζῆ μὲ πολλὴν ἀπαιδευσίαν καὶ βαρβαρότητα ».

Ἄδειξ τῶν οἰκουμ. πατριαρχῶν Σεραφεῖμ καὶ Σωφρονίου ἐπιχειρεῖ τὰς ἱεραποστολικὰς του περιοδείας εἰς Αἰτωλοακαρνανίαν, Ἡπειρον, Ἴονίους Νήσους, Μακεδονίαν, καὶ πολλὰς ἄλλας περιοχάς, παροτρύνων τὸν Ἑλληνικὸν λαὸν νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς. Διὰ ποίου μέσου; Διὰ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἁγίων λειψάνων ἢ μὲ τὰ σαρανταλείτουργα καὶ τοὺς ἐράνοους δι' ἀπανταχοσῶν; Ὅχι, δι' ἐναρέτου βίου, ἐπιτελέσεως τῶν θρησκευτικῶν του καθηκόντων καὶ διὰ τῆς ἰδρύσεως σχολείων καὶ παιδείσεως τῆς νεολαίας. Ὅπου περὶ στήναι ἓνα ξύλινον σταυρὸν καὶ κηρύττει· ἐκεῖ θὰ ἰδρῶθῃ παρεκκλήσιον, θ' ἀνεγερθῇ σχολεῖον, θὰ συμφιλιωθοῦν οἱ ἀντιφερόμενοι κάτοικοι, θὰ καθαρῶσθῃ ἡ ζωὴ καὶ θ' ἀρχίσῃ πνευματικώτερα χριστιανικὴ διαβίωσις, ἢ ἡμέρωσις τῶν ἡθῶν καὶ ἡ χρηστότης τοῦ βίου. Κατέστησε « σχολεῖα παντοῦ διὰ μέσου τῆς διδασκαλίας του, τόσον ἑλληνικὰ (ἀνώτερα δηλ.) ὅσον καὶ κοινὰ, τόσον εἰς τὰς πόλεις ὅσον καὶ εἰς τὰ χωρία, διὰ νὰ πηγαίνουν τὰ παιδιά εἰς αὐτὰ καὶ νὰ μανθάνουν τὰ ἱερὰ γράμματα καὶ ἐκ τούτου νὰ στερεώνωνται εἰς τὴν πίστιν καὶ τὴν εὐσέβειαν, νὰ δηγοῦνται δὲ εἰς τὴν ἐνάρετον ζωὴν καὶ πολιτείαν », καθὼς λέγει καὶ ὁ βιογράφος του. Ἰδοὺ τί λέγει καὶ ὁ ἴδιος εἰς τὰς Διδαχάς του: « Νὰ σπουδάξετε, ἀδελφοί μου, νὰ μανθάνετε γράμματα, ὅσον εὐμπορεῖτε. Καὶ ἂν δὲν ἐμάθετε οἱ πατέρες, νὰ σπουδάξετε τὰ παιδιά σας νὰ μαθαίνουν τὰ ἑλληνικὰ, διότι καὶ ἡ Ἐκκλησία μας εἶναι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν. Καὶ ἂν δὲν σπουδάσῃς τὰ ἑλληνικὰ, ἀδελφέ μου, δὲν ἠμπορεῖς νὰ καταλάβῃς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὁμολογεῖ ἡ Ἐκκλησία μας. Καλύτερον, ἀδελφέ μου, νὰ ἔχῃς ἑλληνικὸν σχολεῖον εἰς τὴν χώραν σου, παρὰ νὰ ἔχῃς βρούσες καὶ ποτάμια. Κι' ὡσὰν μάθης τὸ παιδί σου γράμματα, τότε λέγεται ἄνθρωπος. Τὸ σχολεῖον ἀνοίγει τὰς ἐκκλησίας, τὸ σχολεῖον ἀνοίγει τὰ μοναστήρια. Τὸ σχολεῖον φωτίζει τοὺς ἀνθρώπους, ἀνοίγουν τὰ ὄμματα τῶν εὐσεβῶν καὶ ὀρθοδόξων χριστιανῶν νὰ μάθουν τὰ μυστήρια ». Τὸ 1779 γράφει: « Ἐως τριακόντα ἐπαρχίας περιῆλθον, δέκα σχολεῖα ἑλληνικὰ ἐποίησα, 200 διὰ τὰ κοινὰ γράμματα, τοῦ Κυρίου συνερογῶντος καὶ τὸν λόγον μου βεβαιούντος διὰ τιναν ἐπακολουθησάντων σημείων... ». Τὸ αὐτὸ ἔτος ἐμαρτύρησεν.

Ὁ Κοσμάς δὲν ὠμίλησε περὶ Ἐπαναστάσεως, ἀλλ' οἱ ἐχθροὶ του ὠμίλουν περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ ὀργάνου τῆς Ὀρθοδόξου Ρωσίας καὶ κατῳρθώσαν νὰ τὸν ἐξοντώσουν. Ἡ Β. Ἡπειρος ἐκράτησε τὸ σκῆνωμά του, ἀλλ' ὁ θρῦλος του ὑπῆρξε πανελληνίως. Αὐτὸς περισσότερον τοῦ Ναξίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, συμμαθητοῦ του, ἐπηρέασεν ὅσον οὐδὲν σχολεῖον, οὐδεὶς ρήτωρ, οὐδεὶς ἐκκλησιαστικὸς, οὐδὲν ἔντυπον τοῦ αἵωνος

του, πλὴν τοῦ ἰσομάττυρός του Ρήγα τοῦ Βελεστινλή, τὰς εὐρείας ἐλληνικῆς ἀγορικῆς μάζας, συνεκράτησε δὲ τοὺς ἀπλοῦς ἀνθρώπους εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν, τὴν Ἑλληνικὴν Ὁρθοδοξίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔδωκε βάθος καὶ περιεχόμενον!

Δὲν θέλω νὰ ἐξισώσω τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν ἔχει ὁ περὶ Ἑλευθερίας ἐθνικὸς λόγος Ἀνω νόμου τοῦ Ἑλλήνου, ὁ τυπωθεὶς τὸ 1806 εἰς τὴν Εὐρώπην ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἑλληνικὴ Νομαρχία* (τοῦ ὁποίου τὴν ἔκδοσιν παρεσκεύασα 142 ἔτη μετὰ ταῦτα) πρὸς τὸ βᾶρος τοῦ κηρύγματος τοῦ Κοσμά ἢ τῆς λειτουργίας τῶν Σχολείων. Ὁ συγγραφεὺς ζῆ εἰς τὸ ἐξωτερικόν, θαυμάζει τὸ ἐλληνικὸν παρελθόν, ὑπερβάλλει τὰ ἑλαττώματα τῶν Ἑλλήνων, τὰς κακίας τοῦ Ἀλῆ πασᾶ, καυτηριάζει τὴν ἀμάθειαν τοῦ κλήρου καὶ τὴν ἀντίδρασιν πρὸς τὰς νέας ιδέας τὴν ὁποίαν προέβαλλεν ἡ Ἐκκλησία. Εἶναι ὅμως ἐνθουσιώδης, καὶ ὑπεράνω τῶν εἰδώλων, τῶν προσώπων καὶ τῶν παραδειγμάτων τοῦ παρελθόντος, προβάλλει ὡς σκοπὸν τῆς Ἑλευθερίας, διὰ τὴν ὁποίαν 15 ἔτη μετὰ ταῦτα θὰ πολεμήσουν ἐγειρόμενοι οἱ Ἕλληνες, τὸν *Νόμον*. Ἡ ὑψίστη ἀρετὴ εἶναι ἡ δικαιοσύνη, καὶ ἄνευ νόμου στηριζομένου εἰς τὸ θεμέλιον τῆς ἠθικῆς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ Πολιτεία. Οἱ Ἕλληνες νὰ μορφωθοῦν, νὰ σπουδάσουν, νὰ συνευθητοποιήσουν τὸ παρελθόν, ὅχι διὰ νὰ τυραννήσουν ἄλλους ἢ ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, ἀλλὰ διὰ νὰ βασιλεύσῃ ἡ εὐνομία, διὰ νὰ προκόψῃ ἡ *Ἑλληνικὴ Νομαρχία*. Τὸ βιβλίον αὐτὸ δὲν εἶναι πλέον σύνθηδες σύγγραμμα, εἶναι ἠθικὴ πρᾶξις εἰς τὴν ὁποίαν προβαίνει Ἡπειρώτης φίλος καὶ θαυμαστής τοῦ Ρήγα Βελεστινλή. Οἱ νέοι καιροὶ εἶναι ἐγγύς. Ὁ δέκατος ἔνατος αἰὼν εἰσέρχεται μὲ τὸ αἶτημα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσονομίας, τῆς κυριαρχίας τοῦ νόμου, τῆς κοινωνικῆς δηλονότης δικαιοσύνης!

Κυρίαί, Κύριοι,

Ἦδη καιρὸς νὰ ἐπανέλθωμεν ἐκεῖθεν ὅθεν ἐκινήσαμεν : εἰς τοὺς κατὰ τὸ 1940-1941 ἀγωνισθέντας, πολλοὶ τῶν ὁποίων κατάφορτοι δαφνῶν καὶ κλέους ζοῦν εὐτυχεῖς μεταξὺ ἡμῶν καὶ ἐνθυμοῦνται τὰς ἐνδόξους ἐκείνας ἡμέρας. Πολλοὶ ὅμως εἶναι οἱ ἀπελθόντες καὶ κατὰ τὴν εἰκοσαετίαν ταύτην ἀλλάξαντες βίον. Μακαρίζωμεν τὸν Βασιλέα ὁ ὁποῖος προσέστη τοῦ ἱεροῦ ἐκείνου Ἀγῶνος μετὰ τόσης εὐψυχίας καὶ ἀποφασιστικότητος. Γεώργιος ὁ Β΄ ὑπῆρξεν ὑπόδειγμα ἐλληνικῆς καθαρότητος καὶ ἀρετῆς! Μακαρίζωμεν τὸν Κυβερνήτην, σιδηρᾶν καὶ ἀδάμαστον ἐπιδείξαντα θέλησιν. Δὲν ἀσχολούμεθα μὲ τὰς πολιτικὰς πεποιθήσεις τοῦ Ἰωάννου Μεταξᾶ, οὐδὲ ἐπιδοκιμάζομεν τὸ πολιτικὸν σύστημα διὰ τοῦ ὁποίου ἐπολέμησε τοὺς δικτάτορας. Δὲν εἶναι ὅμως αὐτὸς ὁ λόγος διὰ νὰ τὸν στερήσωμεν τὴν δάφνην τοῦ ὁδηγοῦ τοῦ Ἀγῶνος. Καὶ παρὰ τοὺς δύο μεγάλους, μακαρίζωμεν τοὺς ἐπωνύμους καὶ ἀνωνύμους ἀξιωματικούς καὶ

στρατιώτας τῶν τριῶν ὄπλων, τοῦ ἐνδόξου Ἑλληνικοῦ Στρατοῦ, τῆς ἀτρομήτου Ἀεροπορίας μας καὶ τοῦ ἀηττήτου Ἑλληνικοῦ Ναυτικοῦ, οἱ ὁποῖοι ἐπολέμησαν, ἔπασαν, ἠκρωτηριάσθησαν, ἐτραυματίσθησαν, ἐπνίγησαν, ἐκάθησαν ἢ κατέστησαν ἀνάπηροι ἐκ τῶν τραυμάτων καὶ τῶν χρυσοπαγημάτων τῶν ἐπιχειρήσεων. Ἀναμνησθῶμεν μετὰ ἱεροῦ δέους καὶ θρησκευτικῆς συγκινήσεως τὸ ἀνώνυμον πλῆθος, τὸν ἀπλοῦν ἄνθρωπον, τὸν πολίτην ὁ ὁποῖος δὲν ἀνέμενέ τι οὐδὲ μέγα οὐδὲ μικρὸν ἀπὸ τὴν ἔκβασιν τοῦ πολέμου, καὶ ὅμως διέθηκεν ἑαυτόν, τὴν ζωὴν του, τὸν καθημερινόν του κόπον, τὴν ὑγίειαν του ὑπὲρ τῆς ὀλότητος. Μακάριοι νεκροὶ οἱ πρῶτοι, ἐστεφανωμένοι διὰ τῶν κλάδων τῆς αἰωνίου δάφνης, ἥσυχoi ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντος, ζηλευτοὶ διὰ τὸν ἠρωϊσμόν Σας καὶ τὴν σπανίαν τύχην Σας, ἀγλαΐσματα τοῦ Γένους, σύνθρονοι τῶν μεγάλων ἡρώων τοῦ ἀνεξαντλήτου Πανθέου τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας! Σκέπη τῆς Ἑλλάδος, προστασία τῆς Ἑλληνικῆς Γῆς, θάρος εἰς τὰς καρδίας μας, ἔναυσμα εἰς τὰς ψυχὰς μας, παρόρμησις, παράδειγμα, πρότυπα θελήσεως, ἀγάπης καὶ ἀρετῆς. Εἰς Σᾶς πρῶτους ἀνῆκει ἡ σημερινὴ ἡμέρα, Σεῖς ὀδηγεῖτε μὲ τὸ ἀνέσπερον φῶς τῆς θυσίας τοὺς ζῶντας. Καὶ μεθ' ὧμων εἰς τοὺς ἐπιζήσαντας συναγωνιστάς Σας, τοὺς στερηθέντας μὲν τῆς ἀγαθῆς τύχης τοῦ θανάτου, πάντα δὲ ἐκτός αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Πατρίδος ἐνεγκόντας, καὶ ὑπόδειγμα ἀρετῆς ἀναστρεφόμενους μέσφ ἡμῶν.

Ἄγαπητοὶ φοιτηταί,

Ἐὰν τὰς ἐπισημενῆς ἡμέρας ἐωρτάζομεν μόνον ὡς ἐνθύμησιν τῶν γενομένων, ἐὰν ἐπετελοῦμεν ἀπλῶς τῆς Ἱστορίας τὸ ἔργον, δηλονότι τὴν ἀπομνημόνευσιν καὶ τὸν δίκαιον ἔπαινον, μικρὰ θὰ ἦτο ἡ ὠφέλεια. Σεῖς σήμερον ὑποκαθιστᾶτε τοὺς βασιτάσαντας τὸ βάρος τοῦ 1940-1941 πατέρας Σας. Εἰς ἄλλα σώματα, μὲ ἄλλα ὀνόματα, αἱ αὐταὶ περιστάσεις, αἱ αὐταὶ ὑποχρεώσεις. Μὴ φαντασθῆτε ὅτι ἐπεκράτησεν ἡ δικαιοσύνη εἰς τὸν κόσμον καὶ ὅτι οὐδεὶς ὑποβλέπει τὸν χῶρον ὅπου κινεῖσθε καὶ ζῆτε, τὸν ξηρὸν ἄρτον τὸν ὁποῖον ἐσθίετε, τὸν πνευματικὸν ζῆλον ὁ ὁποῖος Σᾶς κατατρῶγει.

Ἐκάστη γενεὰ ἐξαγοράζει τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ζωῆς. Καὶ Σεῖς σήμερον αἰσθάνεσθε ἀνερχόμενον τὸ αἶσθημα τῆς εὐθύνης νὰ βαρύνη τοὺς νεανικοὺς ὤμους Σας, νὰ προκαλῆ τὴν ἀδάμαστον θέλησίν Σας πρὸς ἀντίστασιν. Τὰ προβλήματα τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἐλύθησαν, ἡ Ἐγνατία ὁδὸς ἐξακολουθεῖ νὰ ταράττῃ τὸν ὕπνον ὑπνοβατῶν τινων, καὶ ἀμετανοήτων τυχοδιωκτῶν, ἡ ἑλληνικὴ θάλασσα ἐλκύει ὄχι μόνον τοὺς ταξιδεύοντας ξένους. Βία ὑπάρχει καὶ σήμερον πολλή, καὶ ἡ βία ἡ ὕλική γινώριζει δυστυχῶς πάντοτε (τὸ διδασκόμεθα ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν) νὰ ἐκμεταλλεύεται τὴν εὐπιστίαν τῶν μαζῶν διὰ τῆς προπαγάνδας καὶ δὴ τοῦ ρητορικοῦ καὶ διαλεκτικοῦ λόγου. Ὁ ναὸς εἰς τὸν ὁποῖον διακονοῦμεν ἐνταῦθα εἶναι Ἱερὸν τῶν Μουσῶν καὶ αἱ Ἐπιστῆμαι ἀμιλλῶνται ἐν αὐτῷ πρὸς τὰ Γράμματα. Ὅμως εἶναι καὶ

ὁ Ναὸς τῆς Εὐθύνης, εἰς τὸν ὁποῖον λαμβάνετε συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ Σας, τῶν ὑποχρεώσεών Σας ἀπέναντι τοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ἱστορίας, ἀπέναντι τῶν ἐνδόξων νεκρῶν καὶ πολεμιστῶν τοῦ 1940. Τόσον θὰ εἴμεθα ἀξιοὶ τῆς ἐθνικῆς μας κληρονομίας, ὅσον θὰ δυνάμεθα νὰ ὑπερασπίζωμεν αὐτὴν διὰ τῆς ζωῆς μας. Καὶ δὲν πρόκειται μόνον περὶ θαλασσῶν, ὄρεων καὶ πεδιάδων, περὶ γεωγραφικῶν συνόρων καὶ συμφερόντων. Πέραν αὐτῶν πρόκειται περὶ τῆς πνευματικῆς ἡμῶν καταβολῆς, ἐκείνου ὅπερ συναποτελεῖ τὸν Ἑλληνισμόν καὶ τὴν Θρησκείαν μας, πρόκειται περὶ τῆς γλώσσης μας, τῆς Ἑλληνικῆς Παιδείας μας, τῆς Ὁρθοδοξίας μας, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων μας, τῆς λογοτεχνίας μας, τῆς ἐπιστημονικῆς μας ἐπιδόσεως, θησαυρῶν τῶν ὁποίων εἴμεθα ἀπλοὶ φύλακες.

Ἄγρυπνοι πρόπει νὰ ἐπιτελῶμεν τὸ καθῆκον μας, νὰ εἴμεθα ἔτοιμοι οὐ μόνον διὰ τὴν κατάφασιν τῆς Ζωῆς, τὴν γλυκεῖαν κατάφασιν τῆς συνεχείας καὶ τῆς εἰρήνης, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἀδυσώπητον ἄρνησιν, τὸ ΟΧΙ πρὸς πᾶσαν βίαν καὶ πᾶσαν πρόθεσιν ἀφελλληνισμοῦ ἡμῶν, στέρησιν τοῦ ζωτικῆς χώρου τῶν συμφερόντων μας καὶ ἀπόπειραν ἀλλοιώσεως τῆς ὀρθοδοξίας μας ἢ στερήσεως τῆς πνευματικῆς μας ἰδιοτυπίας. Οἱ μεγάλοι νεκροὶ τοῦ '40, ἐπώνυμοι καὶ ἀνώνυμοι, μᾶς ὀδηγοῦν!

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ